

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی حقوق بین الملل

حقوق حاکم بر استخراج نفت مناطق مشترک ایران و عربستان

به کوشش

محمدیوسف پرویز کاظمی

استاد راهنما

دکتر نادر مردانی

دی ۱۳۹۱

رسالة محمد

به نام خدا

اظہارنامہ

اینجانب محمدیوسف پرویز کاظمی دانشجوی رشته حقوق گرایش بین الملل دانشکده حقوق و علوم سیاسی اظہار می کنم کہ این پایان نامہ حاصل پژوهش خودم بودہ و در جاهایی کہ از منابع دیگران استفادہ کردہ ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشتہ ام. همچنین اظہار می کنم کہ تحقیق و موضوع پایان نامہ ام تکراری نیست و تعہد می نمایم کہ بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننمودہ و یا در اختیار غیر قرار ندم. کلیہ حقوق این اثر مطابق با آیین نامہ مالکیت فکری و معنوی متعلق بہ دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی: محمدیوسف پرویز کاظمی

تاریخ و امضا: ۱۳۹۱/۱۱/۵

به نام خدا

حقوق حاکم بر استخراج نفت مناطق مشترک ایران و عربستان

به کوشش

محمدیوسف پرویز کاظمی

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از
فعالیت های تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته ی

حقوق بین الملل

از

دانشگاه شیراز- واحد بین الملل

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط کمیته پایان نامه با درجه : عالی

.....
دکتر نادر مردانی، استادیار بخش حقوق عمومی و بین الملل (رئیس کمیته)

.....
دکتر عباس تدینی کازرونی، استادیار بخش حقوق عمومی و بین الملل

.....
دکتر محمد امامی ، دانشیار بخش حقوق عمومی و بین الملل

دی ۱۳۹۱

سپاسگزاری

سپاس و ستایش خدایی را
که شامگاهان و بامدادان حضور در
هستی مرا سایه گستر و در طوفان حوادث
نخستین تکیه گاهم بوده است
بوسه می زنم بر دستان پدرم
سپاس می دارم شکیب مادرم را
و با تشکر فراوان از استاد راهنمای ارجمند **جناب آقای دکتر مردانی** که در تمامی مراحل این
پروژه راهنمای من بوده اند.

این پایان نامه در بخش رساله ی اتوماسیون آموزش دانشگاه شیراز به ثبت رسیده است و
هرگونه استفاده از متن پایان نامه بدون ذکر نگارنده مشمول قانون مالکیت معنوی می باشد.

چکیده

حقوق حاکم بر استخراج نفت مناطق مشترک ایران و عربستان

به کوشش

محمدیوسف پرویز کاظمی

مسئله تحقیق: بررسی این عنوان مستلزم بررسی سه بحص می باشد اول بررسی پیشینه تاریخ حقوق نفت در ایران قبل و بعد از انقلاب و قوانین نفتی و تحول آن در ایران. دوم خصوصیتی که هر دو کشور ایران و عربستان در سهم خود در مخازن مشترک نفت و گاز در خلیج فارس دارند که مربوط به حق حاکمیت مطلق آنها و سهم خود در فلات قاره خلیج فارس دارند و بررسی معاهده دو جانبه بین ایران و عربستان که در سال ۱۳۴۷ به نام قانون موافقت نامه حاکمیت بر جزایر فارس و عربی و تهدید حدود فلات قاره ایران و عربستان است و سوم نحوه حل و فصل اختلاف در موافقت نامه بین ایران و عربستان ۱۳۴۷ و موارد مرتبط به آن می باشد.

روش تحقیق: استفاده از منابع فارسی شامل کتب فارسی، مقالات، نشریات و همراه با وبلاگهای اینترنتی و

تعدادی از منابع لاتین و سایتهای اینترنتی

نتیجه تحقیق: نتیجه حاصل از این پایان نامه بررسی حقوقی است که هر دو کشور ایران و عربستان در مورد استخراج نفت در مناطق مشترک خلیج فارس در مناطق فلات قاره خود آن حقوق را بر مبنای معاهده و یا توافق نامه دو جانبه ۱۳۴۷ درباره استخراج نفت از مخازن مشترک و انواع قراردادهای استخراج نفت و رفع اختلافات نفتی در این باره دارا می باشند.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: مقدمه کلی.....	۲
فصل دوم: سابقه تاریخی قراردادهای نفت در ایران و تحولات آن قبل و بعد از انقلاب و انواع قراردادهای نفتی	
مقدمه.....	۵
مبحث اول: سابقه تاریخی قراردادهای نفت در ایران و تحولات آن قبل و بعد از انقلاب.....	۶
گفتار اول: دوران حاکمیت رژیم حق امتیازی.....	۶
گفتار دوم: ملی شدن صنعت نفت.....	۱۴
گفتار سوم: وضعیت حقوقی حاکم بر استخراج.....	۲۰
گفتار چهارم: مروری بر قانونگذاری ایران راجع با استخراج نفت.....	۲۳
مبحث دوم: انواع قراردادهای نفتی.....	۳۱
گفتار اول: قرارداد حق امتیاز.....	۳۱
گفتار دوم: موافقتنامه های مشارکت در تولید (PSA).....	۳۴
گفتار سوم: قراردادهای مشارکت تولید به صورت.....	۳۶
گفتار چهارم: قرارداد مشارکت در سرمایه گذاری استخراج نفت.....	۳۷
گفتار پنجم: قراردادهای خدماتی.....	۳۸
گفتار ششم: قراردادهای صرفاً خدماتی.....	۳۹
گفتار هفتم: قراردادهای خرید خدمات خطرپذیری.....	۳۹
گفتار هشتم: قرارداد خدمات استخراج به صورت بیع متقابل.....	۳۹
گفتار نهم: ساختار انگیزش قراردادهای محدودیت ها.....	۴۰
گفتار دهم: وجوه مشترک و غیرمشترک قراردادهای.....	۴۱
نتیجه فصل دوم.....	۴۴

فصل سوم: بنیان حقوقی استخراج نفت از مخازن مشترک بین ایران و عربستان از

منظر حقوق بین الملل

مقدمه.....	۴۶
مبحث اول: تعاریف اصلی در مورد منابع نفت و گاز مشترک و مرز بین المللی	
و منابع نفت و گاز.....	۴۷
گفتار اول: تعاریف اصلی در مورد منابع نفت و گاز مشترک.....	۴۷
الف: به عنوان منابع طبیعی.....	۴۷
ب: منابع نفت و گاز مشترک.....	۴۸
ج: منابع سیال و غیرسیال.....	۴۹
د: هیدروکربو، نفت و گاز.....	۴۹
هـ: مخزن نفت.....	۵۰
و: میدان نفتی.....	۵۱
ز: حوضه نفتی.....	۵۱
ح: منطقه - بلوک - ناحیه.....	۵۱
ط: ذخیره نفت.....	۵۲
ی: ارزیابی ذخایر مخزن نفت.....	۵۲
ک: یک کاسه سازی یا آحادسازی.....	۵۲
ل: توسعه اشتراک، اشتراکی مخازن نفت و گاز مشترک.....	۵۳
گفتار دوم: منابع نفت و گاز مشترک واقع در مرز بین المللی.....	۵۳
الف: در مرز خشکی.....	۵۴
ب: مرز دریایی و منابع نفت.....	۵۴
ج: تأثیر منابع نفت مشترک در تعیین حدود مرزی.....	۵۵
د: تأثیر حدود مرزی در منابع مشترک نفتی.....	۵۷
هـ: ضرورت حفاظت وحدت نسبت به مخزن مشترک.....	۵۹
مبحث دوم: متن کامل موافقتنامه حاکمیت بر جزایر فارسی و عربی و تعیین	
حدود فلات قاره ایران و عربستان ۱۳۴۷ همچنین توضیحات آن و مواجهه	
نظام های حقوقی ملی با منابع نفت مشترک.....	۶۱
گفتار اول: متن کامل موافقتنامه جزایر فارسی و عربی و تعیین حدود	
فلات قاره ایران و عربستان ۱۳۴۷ و توضیحات مربوطه.....	۶۱
گفتار دوم: مواجهه نظام حقوق ملی با منابع مشترک نفتی.....	۸۷

الف: مالکیت و حاکمیت	۸۷
ب: اصل حاکمیت انحصاری بر منابع طبیعی و منابع نفت مشترک	۸۷
ج: مالکیت بر منابع نفت در حقوق اسلام	۸۸
د: مالکیت بر منابع نفت در حقوق ایران	۸۹
مبحث سوم: منابع حقوق بین الملل که مبنای حقوق حاکم بر منابع نفت	
مشترک از جمله ایران و عربستان قرار می گیرد	۸۹
گفتار اول: معاهدات بین المللی	۸۹
الف: موافقتنامه های متضمن واگذاری جهت بهره برداری به یک کشور	۸۹
ب: موافقتنامه های متضمن مشارکت دو کشور در بهره برداری	
از منابع مشترک نفت	۹۱
ج: موافقتنامه های بهره برداری با ایجاد مقام مشترک	۹۳
د: موافقتنامه های اتحادسازی	۹۴
گفتار دوم: عرف بین المللی	۹۶
الف: رکن مادی	۹۶
ب: رکن معنوی	۹۷
ج: شکل گیری قاعده عرفی منطقه	۹۸
گفتار سوم: اصل کلی حقوقی	۹۸
الف: اصل احترام به حاکمیت و تمامیت ارضی	۹۹
ب: حاکمیت دائمی بر منابع طبیعی	۱۰۰
ج: حق خود را چنان اعمال کنند که موجب اضرار غیر نشود	۱۰۰
گفتار چهارم: آرای مراجع حقوقی بین المللی	۱۰۱
گفتار پنجم: اقدامات سازمان ملل متحد در مورد منابع مشترک	۱۰۳
الف: قطعنامه های UN	۱۰۳
ب: کارهای کمیسیون حقوق بین الملل در مورد مخازن شرکت نفتی	۱۰۳
گفتار ششم: دیدگاه علمای حقوق بین الملل	۱۰۴
الف: طرفداران حیازت بین المللی	۱۰۶
ب: طرفداران همکاری بین المللی و بهره برداری مشترک	۱۰۶
مبحث چهارم: مسؤولیت بین المللی برای کشورهای دارای مخازن مشترک نفتی	
مثل ایران و عربستان	۱۱۰
گفتار اول: عناصر تشکیل دهنده مسؤولیت بین المللی	۱۱۰

گفتار دوم: مسؤولیت به خاطر نقض تعهد ناشی از شرط یافتن منابع	
مشترک در مرز دو کشور.....	۱۱۱
گفتار سوم: مسؤولیت ناشی از نقض موافقتنامه های دو جانبه همکاری	
در بهره برداری	۱۱۱
نتیجه فصل دوم.....	۱۱۳
فصل چهارم: حل و فصل اختلافات قراردادهای نفتی مربوط به استخراج	
در مخازن نفتی مشترک بین ایران و عربستان	
مقدمه فصل چهارم.....	۱۱۵
مبحث اول: نحوه حل و فصل اختلاف در موافقتنامه ایران و عربستان ۱۳۴۷	
و موارد مربوط به آن	۱۱۶
گفتار اول: نحوه و روش حل اختلافات موجود در موافقتنامه	
ایران و عربستان ۱۳۴۷.....	۱۱۶
گفتار دوم: اختلاف مربوط به تعیین حدود در مناطق دریایی	۱۱۸
گفتار سوم: قواعد و آیین دادرسی قابل اعمال	۱۱۹
گفتار چهارم: اختلافات مربوط به تأسیسات حفاری در داخل دریا.....	۱۲۰
گفتار پنجم: مشکلات حقوقی ناشی از حوادث فنی	۱۲۲
نتیجه فصل چهارم.....	۱۲۴
نتیجه کلی.....	۱۲۵
فهرست منابع	
منابع فارسی.....	۱۲۷
منابع انگلیسی.....	۱۳۲

فصل اول

مقدمه

فصل اول برای آشنایی تاریخ نفت و قراردادهای نفتی در ایران و بررسی تحولات آن در ایران و بررسی اجمالی انواع قراردادهای نفتی نگارش شده است. از لحاظ تاریخی تاریخچه نفت ایران را می‌شود به دوران امتیاز - ملی شدن صنعت نفت، سیاست های نفتی ایران پس از انقلاب و مروری بر قانونگذاری نفت در ایران تقسیم کرد. اولین امتیاز برای بهره برداری از معدن کشور از جمله معدن نفت توسط ناصرالدین شاه به خارجی ها اعطا شد امتیاز رویتر بود و اولین امتیاز انحصاری استخراج نفت در ایران امتیاز هوتس بوده است. مهمترین امتیاز که به کشف نفت در ایران انجامید امتیاز داری بود. بحث دیگری که در فصل اول مورد بررسی قرار می‌گیرد ملی شدن نفت است. این تحول بزرگ توسط مردانی همچون مصدق، کاشانی، مکی، بقائی، ... صورت گرفت. از نظر قانونگذاری برای نفت، نخستین سند خصوصی در زمینه استخراج نفت را ناصرالدین شاه با فردی به نام بارون جولیس دورویتر منعقد کرد و بعد از لغو امتیاز داری تصویب قانون ممنوعیت دولت از مذاکره و عقد قرارداد راجع به امتیاز نفت با خارجی ها ۱۳۲۳، قانون ملی شدن نفت ۱۳۳۰، قرارداد کنسرسیوم ۱۳۳۳، قانون نفت ۱۳۵۳، اصول ۴۴، ۴۵، ۸۱ و ۱۵۳ در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و قانون نفت ۱۳۶۶ را نام برد. از موارد دیگر بیان شده در این فصل انواع قراردادهای نفتی می‌باشد که از آن جمله می‌توان قراردادهای استاندارد، مشارکت و خدمت با پیمانکاری اشاره کرد. در فصل دوم به مباحث اصلی این پایان نامه می‌پردازیم که شامل تعاریف اصلی در مورد منابع نفت و گاز مشترک مانند تعریف منابع طبیعی - منابع نفت و گاز مشترک، منابع سیال و غیرسیال، هیدروکربون، مخزن نفت، میدان نفتی حوضه نفتی، منطقه، بلوک و ناحیه، ذخیره، ارزیابی ذخایر، مخزن، یک کاسه سازی و توسعه اشتراکی مخازن نفت و گاز مشترک می‌باشد. علاوه بر آن تعریف مرز خشکی و دریایی بین المللی و تأثیر آن ها در منابع نفت مشترک نیز پرداخته می‌شود. بیان متن کامل موافقتنامه حاکمیت بر جزایر فارسی و عربی و تعیین حدود فلات قاره ایران و عربستان ۱۳۴۷، تعیین حدود فلات قاره دریای شمال بین انگلستان و نروژ که مبنای اصلی تعیین حدود فلات قاره در اکثر نقاط جهان است پرداخته و تعریف فلات قاره و حقوق حاکم بر آن، مشخصات خلیج فارس، انواع الگوهای تعیین حدود در خلیج فارس و نمونه مشابه خلیج فارس که همان تعیین حدود خلیج مکزیک بین آمریکا و مکزیک است اشاره کرده و مقایسه اجمالی آن با

معاهده ایران و عربستان می پردازیم. علاوه بر آن مواجهه نظام حقوقی ملی با منابع نفت مشترک از باب مالکیت و حاکمیت بر آن و توضیحاتی درباره اصل حاکمیت دائمی بر منابع طبیعی از جمله منابع نفت مشترک و مبنای آن در حقوق ایران و اسلام می پردازیم.

منابع حقوقی بین الملل که مبنای حقوق حاکم بر منابع نفت مشترک بین ایران و عربستان را نیز توضیح داده و به معاهدات بین المللی عرف بین المللی «رکن مادی و رکن معنوی»، شکل گیری قاعده عرفی بین المللی و اصول کلی حقوقی از دیدگاه های علمای حقوق که شامل حیزت بین المللی و همکاری بین المللی است بیان خواهد شد و نیز نمونه هایی از آرای مراجع بین المللی و قطعنامه های سازمان ملل متحد و کارهای کمیسیون بین الملل در مورد مخازن مشترک توضیح داده خواهد شد. انتهای این فصل به مسؤلیت بین المللی برای کشورهای دارای مخازن مشترک پرداخته خواهد شد. در فصل سوم این پایان نامه به حل و فصل اختلافات قراردادهای نفتی مربوط به استخراج از مخازن مشترک نفتی، نحوه روش حل و فصل اختلاف در موافقتنامه بین ایران و عربستان ۱۳۴۷، در مورد اختلافات تحدید حدود در مناطق دریایی در کنوانسیون ۱۹۵۸ ژنو و کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها مورد بحث قرار خواهیم داد. قواعد و آئین دادرسی قابل اعمال در موارد گفته شده، حق رجوع به یک آیین دادرسی حل و فصل و اختلافات مربوط به تأسیسات حفاری در داخل دریا و جنبه حقوقی آن و مشکلات ناشی از حوادث فنی پرداخته خواهد شد.

فصل دوم

سابقه تاریخی قراردادهای نفت در ایران و تحولات آن قبل و بعد از انقلاب و انواع قراردادهای نفتی

مقدمه

این فصل برای آشنایی تاریخ نفت و قراردادهای نفتی در ایران و بررسی تحولات آن قبل و بعد از انقلاب و بررسی اجمالی انواع قراردادهای نفتی نگارش شده و به مباحث گفته شده می پردازد.

از لحاظ تاریخی تاریخچه نفت ایران را می شود به دوران امتیاز ملی شدن صنعت نفت، سیاست های نفتی ایران پس از انقلاب و مروری بر قانونگذاری نفت در ایران تقسیم کرد. دوران امتیاز شامل بر اولین امتیاز عمده ای که در ایران برای بهره برداری از معادن کشور و از جمله معان نفت توسط ناصرالدین شاه به خارجی ها اعطا شد امتیاز رویتر بود و اولین امتیاز انحصاری استخراج نفت در ایران امتیاز هوتس بوده است. مهمترین امتیاز که در نهایت به کشف نفت در ایران منجر شد امتیاز دارسی بود در منطقه مسجد سلیمان و چند قرارداد امتیاز دیگر.

مبحث دیگری که در این فصل مورد بررسی قرار می گیرد ملی شدن صنعت نفت است. ایرانیان بدون اطلاع از اوضاع زمانه و بدون درک اهمیت نفت و امتیازات نفتی متعددی به بیگانگان اعطا کردند و ایران صحنه رقابت قدرت های بزرگ برای کسب سهم بیشتری از منابع نفت ایران شد. ملی شدن صنعت نفت در چنین فضایی پدید آمد و با یاری مردان بزرگی همچون مصدق، کاشانی، مکی، بقایی و دیگران به دستاوردهای بزرگی نائل شد. نفت ایران در دوره پس از انقلاب به بررسی تحولات ۲۵ سال پس از انقلاب در عرصه نفت کشور می پردازد. اگر بخواهیم مروری بر قانونگذاری نفت در ایران داشته باشیم نخستین سند خصوصی در زمینه استخراج نفت را ناصرالدین شاه با فردی به نام بارون جولیس دورویتر منعقد کرد و بعد از لغو امتیاز دارسی تصویب قانون ممنوعیت دولت از مذاکره و عقد قرارداد راجع به امتیاز نفت با خارجی ۱۳۲۳ و بعد قانون ملی شدن صنعت نفت ۱۳۳۰ و قرارداد کنسرسیوم ۱۳۳۳ و قانون نفت مصوب ۱۳۵۳ اصول ۴۴ و ۴۵ و ۸۱ و ۱۵۳ در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و

قانون نفت ۱۳۶۶ را نام برد. در مورد انواع قراردادهای نفتی باید به قراردادهای استاندارد یا امتیازی مشارکت و خدمت یا پیمانکاری اشاره کرد که در این فصل مورد مطالعه قرار می گیرند.

مبحث اول: سابقه تاریخی قراردادهای نفت در ایران و تحولات آن قبل و بعد از انقلاب

گفتار اول: دوران حاکمیت رژیم حق الامتیازی

استعمال مواد نفتی از زمان قدیم در میان ایرانیان متداول بوده است. نفت سفید را معمولاً به عنوان دارو مصرف می کردند و همچنین مومیا را که از ترکیب مواد نفتی است به عنوان یکی از گرانبهاترین و موثرترین داروها برای علاج شکستگی استخوان و شفای بیماری های دیگر بکار می بردند در جنگ ها نیز از خاصیت قابل اشتعال بودن نفت استفاده می کردند و در این باره اطلاعات زیادی ضمن روایت هرودوت و بلوتارک و دیگر مورخین می توان یافت.

وقتی که رومی ها قلعه پترا (Petra) را در لاذقیه (Lazique) محاصره کردند ایرانیان به روایت پروکپ (Proeope) ظروفی محتوای گوگرد و قیر و نفت بر سر دشمن می ریختند.^۱ در مطالعه قراردادهای نفتی نباید تغییرات زمانی و تحولات شرایط را که از لحاظ اهمیت نفت در ۱۰۰ سال گذشته روی داده است از نظر دور داشت. در ۱۸۹۵ روزی که نخستین چاه نفت توسط «دریک» در ایالت پنسیلوانیای آمریکا حفر گردید نفت مقام و اهمیت امروزی را نداشت و صنعت نوزاد غرب برای تولید انرژی وابسته به زغال سنگ بود برای روشنایی هم از یک نوع نفتی که از زغال سنگ گرفته می شد استفاده می شد.

امکان استفاده از نفت معدنی برای روشن کردن چراغ ها هنوز در آزمایشگاهی علمی موضوع بحث بود. هنوز زمان بالنسبه درازی لازم بود تا اتومبیل اختراع شود و کار نفت رونق گیرد. در ۱۹۰۲ تقریباً چهل سال از عصر صنعت نفت می گذشت و تعداد کل اتومبیل در آمریکا کار می کردند در حدود ۲۳ هزار قید گردیده است.^۲

استخراج و تولید نفت یکی از مخاطره آمیزترین و پرخرج ترین کارها است. داستان نفت از رنج ها و مرارت ها و نامردی ها و شکست ها خالی نیست. سرمایه های کوچک و سازمان های کوچک در این راه محکوم به فنا و اضمحلال می باشند. تازه مخارج تولید یک بشکه نفت در برابر مخارج لازم برای تصفیه و حمل و نقل و فروش آن در حکم هیچ است. مطابق برآوردی که

^۱ - موحد- محمدعلی- نفت ما و مسائل حقوقی آن- انتشارات خوارزمی- چاپ ۱۳۵۳- صفحه ۱۱

^۲ - Tugendhat, oil, the Biggest Business. p.33

شده است برای آن که روزانه یک بشکه نفت به بازار برسد و در اختیار مصرف کننده قرار بگیرد ۴ الی ۶ هزار دلار سرمایه گذاری لازم است و باز تقدیر چنین اقتضا کرده است که نفت بیشتر در سرزمین هایی قرار گیرد که مردم از لحاظ مالی و صنعتی در وضع نامساعدتری هستند.^۱ زمانی که اولین چاه نفت در ایران بیش از یک صد سال پیش در منطقه مسجد سلیمان در استان خوزستان توسط یک شرکت انگلیسی کشف شد. دولت وقت ایران هیچ آگاهی و درکی از این اتفاق مهم نداشت، اما کاشف آن بخوبی می دانست به چه ثروتی در ایران دست یافته است و پایه استعمار خود در ایران را با قراردادهای استعماری استخراج تولید و فروش نفت خام ایران بنا نهاد.^۲

رابطه ایرانیان با اروپائیان به طور رسمی در عهد قاجار از دوره فتحعلی شاه آغاز شد. اولین معاهده بین ایران و غرب در «فین کن اشتاین» بین ایران و فرانسه منعقد شد که یک پیمان تدافعی نظامی بود در مقابل روس و انگلیس یعنی ایران از سرکوب انگلیس در ضد فرانسه را یاری کند و فرانسه نیز در سرکوب روسیه و بیرون کردن آن در تصرفات ایران یاری کند و^۳ صنعت نفت نوعاً به دو مرحله علیا و سفلی تقسیم می شود مقصود از مرحله علیا (up stream operations) فعالیت های مربوط به اکتشاف و بهره برداری و تولید نفت خام است و مرحله سفلی (Down Stream operations) عملیات مربوط به پالایش و حمل و نقل و پخش و فروش نفت را شامل می شود. عملیات اکتشافی بسیار دامنه دار است و معمولاً طی مدتی ده و دوازده ساله به طول می کشد. اجرای عملیات حفاری در دریا و فلات قاره مشکل تر و مخارج آن نیز بیشتر است لوله کشی و احداث مخازن و بندرسازی و تهیه وسایل بارگیری نیز عملیاتی پرخرج و بسیار پیچیده است.

قسمت عمده منابع نفت و وسائل حمل و نقل و پخش و فروش در سرتاسر دنیا در اختیار کمپانی های بزرگی است که پیشروان صنعت نفت هستند. این کمپانی ها در آن زمان که اهمیت نفت برای بیشتر مردم دنیا معلوم نبود پا به عرصه وجود گذاشتند و امتیاز بهره برداری از منابع عظیم سرزمین های نفت خیز در مقابل شرایط سهل و تقریباً ناچیز بدست آوردند.

شرکت های نفتی که به اصطلاح بزرگترها نامیده می شوند (Majors) نامیده می شوند. از طریق سازمان های حیرت انگیز و شبکه های پر پیچ و خم شرکت های فرعی و تابع خود کلیه مراحل این صنعت عظیم را تحت تسلط خود گرفته اند که این صنعت شرکت عبارت اند از:

استاندارد اوپل نیوجرسی (standard oil (New jersey) - رویال داچ شل (Royal Dutch shell) تگزاکو (Texaco) - گالف (Gulf) - موبیل (Mobil) - استاندارد اوپل کالیفرنیا (standard oil of California) - بریتیش پترولیموم (British petroleum(BP)^۴

^۱ - موحد - محمدعلی - نفت ما و مسائل حقوقی آن، انتشارات خوارزمی - چاپ ۱۳۵۳ - صفحه ۲۰

^۲ - خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، نقطه عطفی در تاریخ سیاسی و اقتصادی ایران - ۲۹ اسفند ۱۳۵۳ - www.ima.ir

^۳ - www.dowran.ir

^۴ - موحد، محمدعلی، نفت ما و مسائل حقوقی آن، انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۳، صفحه ۲۳

امتیاز بارون جولیبوس دورویتر Barun Julius de Reuter اولین امتیاز رسمی برای اکتشاف استخراج معادن منجمه نفت در تاریخ ۲۵ ژوئن ۱۸۷۲ به یک عامل انگلیسی به نام بارون جولیبوس دورویتر (موسس خبرگزاری رویتر) از طرف ناصرالدین شاه در زمان صدارت میرزا حسین خان سپه سالار به مدت ۷۰ سال واگذار گردید براساس مفاد آن امتیازات و اعطای اکتشاف و استخراج کلیه معادن به استثناء طلا، نقره و سنگ های قیمتی، احداث بانک، احداث راه آهن، احداث جاده و تأسیسات تلگراف، کارخانجات کارگاه ها و امور عمومی و دریافت درآمد کمکی ایران برای مدت ۲۵ سال با بهره برداری از جنگل های دولتی و انحصار ساخت کانال و ایجاد قنوت و هرگونه تأسیسات آبیاری به نام برده واگذار شد و او نیز متعهد بود که ۱۵٪ از درآمد خالص کلیه معادن و سایر امور ۲۰٪ از درآمد راه آهن و از درآمد گمرک در ۵ سال اول ۲۵ درصد و ۲۰ سال بعد حدود ۸۵ درصد می بایستی به دولت ایران پرداخت می شود.^۱ حوزه این امتیاز تمام قلمرو ایران را در بر می گرفت موضوع اصلی امتیاز تأسیس راه آهن، ترانوا و حق بهره برداری از تمامی معادن بجز معادن طلا و نقره به مدت ۷۰ سال بود.^۲ رابطه راه آهن با نفت مطلبی است که قابل بحث است. این واقعیت که نفت بعد از تولید باید از سرچاه به بازار رسانیده شود مسئله نفت را با مسئله حمل و نقل لازم و ملزوم همدیگر گردانیده است و در آن روزگار چنانچه گفته شده است تنها وسیله مهم حمل و نقل نفت راه آهن بوده است بعدها که کشتی های نفت کش به میدان آمدند و خطوط لوله برای انتقال نفت ایجاد گردید، راه آهن اهمیت خود را از دست داد و توجه این صنعت به این دو وسیله جدید معطوف شد.^۳ قرارداد امتیاز بارون جولیبوس دورویتر به حدی غیرمنطقی بود که لورد کرزون (Lord Curzon) که مدتی نایب السلطنه هند و بعداً وزیر خارجه انگلیس شد در کتاب خود به نام ایران و مسئله ایران منتشر شده در سال ۱۸۹۲ جلد اول صفحه ۴۰۸ می نویسد:

امتیاز واگذار شد، به دورویتر کامل ترین امتیاز نامه ای است که یک ملت تمام هست و نیست خود را تسلیم یک بیگانه می کند و در نتیجه ننگین ترین امتیاز در طول تاریخ به شمار می آید. انتشارات خبر امضاء این قرارداد سر و صدای فراوانی در اروپا برپا کرد، ناصرالدین شاه در سفر خود به اروپا و به روسیه و سپس به انگلستان رفت و انعکاس خبر آن قرارداد کذایی از سوی فشار دولت روسیه به ناصرالدین شاه موجب شد که در بازگشت به ایران به این بهانه که دورویتر مطابق قرارداد یعنی ۱۵ ماه پس از امضاء قرارداد کار را شروع نکرده است آن امتیاز را باطل دانسته است و ۴۰۰۰۰ پانندی را که از دورویتر پیشکش بابت امضاء قرارداد دریافت کرده بود بالا کشید.^۴

The International Petroleum cartel. Page6

۱ - ربیعی، فرانک، حقوق قراردادهای نفتی - قیرپاشی - کشتی رانی... انتشارات بهنامی، ۱۳۸۱، صفحه ۲۰.

۲ - میرترابی - سعید - مسائل نفت ایران - انتشارات قومس ۱۳۸۴ - صفحه ۴۲.

۳ - موحد - محمدعلی - نفت ما و مسائل حقوقی آن، انتشارات خوارزمی ۱۳۵۳، صفحه ۳۰.

۴ - ربیعی، فرانک، حقوق قراردادهای نفتی - قیرپاشی - کشتی رانی و... انتشارات بهنامی ۱۳۸۱، صفحه ۲۰.

امتیاز هاتز

دومین امتیاز رسمی در سال ۱۸۸۴ میلادی از طرف ناصرالدین شاه به شرکت هاتز A.Hots&son داده شد و این امتیاز به صورتی دیگر اولین امتیاز صریحاً نفتی است چه در امتیاز دورویتر مسئله نفت به صورت تلویحی مطرح بود.^۱ هاتز پس از کسب امتیاز به فعالیت در آن مناطق پرداخت اما نتیجه ای حاصل نشد. چندی بعد شرکت هاتز امتیاز خود را به شرکت حقوق معدنی بانک ایران واگذار کرد که در سال ۱۸۹۰ برای فعالیت در زمینه ذخایر معدنی تشکیل شده بود.^۲ آلبرت اصلاً هلندی و کار شرکتش صادرات و واردات بود و مرکزی مهم در شهر بندی بوشهر داشت امتیاز هاتز به استخراج نفت در ناحیه دالکی در حوالی بوشهر اختصاص داشت شرکت هاتز اقدام به احداث یک چاه در آن منطقه هم نمود ولی از آن چاه کم عمق نتیجه ای حاصل نشد و بالاخره از ادامه کار صرف نظر کرد و حقوق خود را به شرکت انگلیسی معادن ایران که بعداً تشکیل شد واگذار کرد.^۳

امتیاز دوم دورویتر

رویتر بعد از الغای امتیاز قبلی اش دست از دعوای خود برداشت و مرتباً از طریق سفارت به دولت ایران اعتراض نمود تا آن که امین السلطان به صدارت و سر در موندولف Sir H.Drummond wolff به وزیر مختاری انگلیس در ایران رسید در این حال ناصرالدین شاه هم در اروپا بود در این شرایط برای خاتمه دادن به ادعاهای رویتر و تأمین مخارج سفر ناصرالدین شاه مذاکراتی منجر به امتیاز دوم رویتر در سال ۱۸۸۹ میلادی شد.^۴

براساس این امتیاز فاجعه امتیاز استخراج معادن آهن، مس، سرب، زینق (جیوه) زغال سنگ، نفت، منگنز و... به مدت ۶۰ سال به رویتر واگذار شد و در طی همین قرارداد نامبرده امتیاز تأسیس بانکی را هم بدست آورد. وی متعهد بود که ۱۹ درصد از درآمد خالص خود را به دولت ایران بپردازد. (این ۱۶٪ بعداً پایه قرار داد داری شد). دو رویتر چندی بعد بانک شاهی را تأسیس کرد که تا سال ۱۹۵۲ در ایران فعال بود و بعدها امتیاز دوم رویتر نیز به نام امتیاز بانک شاهی خوانده شد و سپس بانک شاهی به موجب مفاد امتیاز نامه حقوق استخراج معادن را به یک موسسه انگلیسی به نام موسسه بانکی امتیازات معدنی ایران Persian Bank Mining Rights Corporation واگذار نمود. این شرکت تعدادی زمین شناس و مهندس به ایران اعزام کرد و در زمینه امتیاز شرکت هاتز خریداری کردن زمین شناسان این موسسه در نواحی سمنان دالکی و جزیره قشم به کاوش پرداختند و دستگاه های جدید حفاری بکار گرفته شدند و دو

^۱ - ربیعی، فرانک، حقوق قراردادهای نفتی - قیرپاشی - کشتی رانی و... انتشارات بهنامی، ص ۲۱

^۲ - میرترابی، سعید، مسائل نفتی ایران، نشر قومس، ۱۳۸۴، صفحه ۴۲.

^۳ - آراین زمین، مرکز پژوهش زمین شناسی، منابع طبیعی و زیست محیطی در ایران، صفحه ۲.

^۴ - <http://arianzamin.com/artides/tarikhchh...P.2>